

Олександр Оглоблин
(Harvard University)

БЕРЛІНСЬКА МІСІЯ КАПНІСТА 1791 РОКУ

Історіографія і методологія питання.

(З приводу нової «теорії» Проф. Вільяма Еджертона).*

7 грудня 1895 року, на засіданні Польського Історичного Товариства у Львові, польський історик Бронислав Дембінський, згодом звичайний професор всесвітньої історії й ректор (1907) Львівського Університету, прочитав реферат про знайдені ним у Пруському Державному Таємному Архіві в Берліні документи про зв'язки українських автономістів з пруським урядом наприкінці 18 століття. Короткий звіт про цей реферат був поданий у журналі «Kwartalnik Historyczny» за 1895 рік,¹ а наступного — 1896 року Дембінський опублікував у краківському журналі «Przegląd Polski» статтю під титулом «Tajna misja ukraińca w Berlinie w r. 1791», де подано було докладні відомості про місію Капніста (на думку Дембінського, це був Василь Капніст (1758—1823), відомий російський поет, автор славнозвісної комедії «Ябеда») та його переговори з пруським урядом.² У документах, знайдених Дембінським, стверджено було, що в квітні м. 1791 року до пруського державного і кабінет-міністра графа Герцберга (Ewald Friedrich Hertzberg, 1725—1795) звернувся з листом невідомий йому особисто український шляхтич Капніст, який писав (французькою мовою):

«Благаю Вашу Ексцеленцію вибачити мою вільність, що з нею звертаюся безпосередньо до Вас. Вельми важлива державна справа, що привела мене з далекої країни до Вашої Ексцеленції, вимагає швидкого рішення і найбільшої таємниці. Отже наслідуюся благати Вас дати мені окрему аудієнцію; моя місія така, що її можна довірити лише Вашій Ексцеленції». Лист закінчувався словами: «J'ai l'hon-

* William B. Edgerton, Laying a Legend to Rest: the Poet Kapnist and the Ukraino-German Intrigue. — „Slavic Review“, Vol. 30, No. 3, September, 1971, pp. 551—560.

Стаття, що оце друкується, є поширений текст доповіді автора на засіданні Семінару Українознавства при Гарвардському Університеті, 17 лютого 1972 року. Резюме доповіді було вміщено в „Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University during the Academic Year 1971—1972“. Cambridge, Mass., 1971—1972, Number II, p.p. 49—50.

¹ Kwartalnik Historyczny, 1895.

² B. Dembiński, Tajna misja ukraińca w Berlinie w r. 1791. — „Przegląd Polski“, 1896, t. III, str. 511—523. Була й окрема відбитка.

neur d'être avec le plus profond respect, Monseigneur! de Votre Excellence le très humble et très obeissant Serviteur». Підпису автора, здається, не було. Міністр прийняв автора листа. Це був надвірний радник (conseiller de Cour) і урядовець державних фабрик (un emploi dans les fabriques) Капніст, який в конфіденційній розмові, що відбулася 24 квітня, заявив міністрові таке: «Він надісланий своїми земляками (par les habitants de ce pays—là; мова йшла про «la Petite Russie ou Ukraine Russienne»), які, доведені до крайнього розпачу тиранією російського уряду, зокрема князя Потемкіна, хотіли б знати, чи можуть вони, в разі війни (Пруссії з Росією), рахувати на протекцію пруського короля, коли вони спробують скинути російське ярмо (dans lequel cas ils tâcheraient de secouer le joug Russe). Капніст пояснив, що справа йде про країну колишніх Запорозьких Козаків («Військо Запорозьке»), в яких відібрано всі їх привілеї, а їх поставлено на стопу росіян (en les mettant sur le pied des Russes); що там утворено 28 кавалерійських полків, кожен по 800 чоловік, які служать Росії, хоч вони воліли б відновити давню козацьку конституцію (l'ancienne Constitution des Cosaques); що імператриця сформувала 5 губернь — Катеринославську, Харківську, Київську та інші (себто Новгородсiверську і Чернігiвську).

Герцберг ухилився від виразної відповіді, посилаючися на те, що справа війни Пруссії з Росією ще не вирішена, і що, в разі війни, від самих українців буде залежати, яке становище займе до них Прусія. Герцберг трохи побоювався, чи не був Капніст посланий російським урядом, щоб позондувати в Берліні ґрунт. Але він сам же відкидав подібну можливість (quoiqu'il — Капніст — n'en ait pas la mine extérieure), і він досить прихильно рекомендував його королеві Фридрихові-Вільгельмові II: «Cet émissaire (Капніст) a assez bonne mine et m'a parlé d'une manière assez prévenante» — писав він королеві. Та Фридрих-Вільгельм поставився до справи дуже холодно, мабуть, головним чином, з уваги на свої тісні стосунки з російським престолонаслідником, вел. кн. Павлом Петровичем, з яким він був зв'язаний ще й масонськими узами, а, можливо, також і з особистої антипатії до свого бывшего фаворита Герцберга, доля якого тоді вже була вирішена (він того ж року дістав відставку). Так чи інакше, король листом до Герцберга з 25 квітня 1791 року схвалив позицію свого міністра в цій справі. Але по-суті відповідь пруського уряду була цілком ясна: це була безумовна відмова. Правда, обидві сторони не вважали пересправи за закінчені, і Капніст домовився з Герцбергом, що зв'язковим, в разі можливого продовження переговорів, буде його брат, що тоді подорожував по Європі і, очевидно, був утаємничений в акцію брата...»³

Ревеляції Дембінського звернули на себе увагу української історіографії, і Михайло Грушевський того ж 1896 року зреферував статтю польського історика й свого колеги по Львівському університету в «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка», при чому під-

³ О. Оглоблин, Люди Старої України. Мюнхен, 1959, стор. 90–92. Підкреслення в цитатах скрізь наші.

тримав думку Дембінського, що берлінським Капністом був саме Василь Капніст.⁴

Року 1902 Дембінський опублікував у I томі своєї збірки «*Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*», берлінські документи, які торкаються місії Капніста 1791 року.⁵ Згодом ці документи, що до речі, в берлінському архіві знаходилися серед паперів пруського амбасадора в Петербурзі Леопольда Генріха фон-дер-Гольца, були передруковані не раз: р. 1915, у Берліні, в додатках до книжки Дмитра Донцова «*Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland*» (Донцов користувався архівними матеріалами й зберіг їх транскрипцію);⁶ р. 1935 їх передрукував, за виданням Донцова, Ілько Борщак у своїй праці «*L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale*»⁷; а р. 1941 ці документи (але без листа Капніста до Герцберга), з архівних оригіналів видав відомий німецький славіст Георг Закке (Sacke), в додатку до своєї статті «*V. V. Kapnist und seine Ode 'Na rabstwo'*», вміщеної в журналі «*Zeitschrift für slavische Philologie*».⁸

Опублікування берлінських матеріалів про місію Капніста справило неабияке враження на Україні. З одного боку, українська народницька історіографія звикла дивитися на останні десятиліття 18 ст., як на «мертву добу» в історії українства, коли вищі верстви українського суспільства пішли на віропідданську службу Російській імперії, що забезпечила їм права російського дворянства, і зокрема право кріпацького визиску українського селянства. З другого боку, нащадки Василя Капніста — графи Капністи⁹ в кінці 19 століття посідали поважне місце серед української й російської аристократії, і тому відкриття берлінських документів про антиросійську політичну діяльність їх знаменитого предка було для них досить прикрою несподіванкою. Самий факт місії Капніста в Берліні р. 1791 не викликав сумніву. Отож треба було його якось витлумачити. На той час ні історія України тієї доби, ні біографія Капністів, навіть найбільш відомого з них, поета Василя Капніста, не були досліджені. Українські історики й історики літератури не могли як слід оцінити місію Капніста та його особисту роллю в ній. М. Грушевський, напри-

⁴ М. Грушевський, Секретна місія українця в Берліні р. 1791. — «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», т. IX, Львів, 1896, Miscellanea, стор. 7—9.

⁵ (B. Dembiński), *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*, т. I, Львів, 1902, стр. 375—376.

⁶ D. Donzow, *Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland*. Berlin, 1915, SS. 69—70. Leopold Heinrich von-der-Goltz, пруський посол у Петербурзі (1788—1793), до речі, знайомий В. Капніста (В. В. Капніст, *Собрания сочинений*, т. II, М.—Л., 1960, стр. 395).

⁷ E. Borschak, *L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale*. Paris, 1935, pp. 70—71. *Extrait de Monde Slave*, 1933—1935.

⁸ G. Sacke, V. V. Kapnist und seine Ode „Na rabstwo“. — „*Zeitschrift für slavische Philologie*“, Bd. XVII, H. 2, Leipzig, 1941, SS. 291—301.

⁹ Графський титул (італійський) був визнаний за нащадками В. Капніста в Російській імперії в 1876—1877 роках.

клад, назвав колись Капніста «гарячою головою», а його пляни «мріями, не підтриманими загалом», хоч і визнавав, що В. Капніст, як Київський губерніяльний маршал шляхетства, «справді міг якесь поручення від української шляхти дістати».¹⁰ М. І. Петров назвав «заттю» Капніста «сумасбродною», «вв'роятно, нав'язною французькими ідеями», себ-то ідеями Французької Революції 1789 р.¹¹ Дехто вважав, що Капністом, який їздив до Берліну в 1791 р., був, мабуть, не Василь, а його старший брат Петро, що дійсно подорожував в Європі й мав якісь персональні порахунки з російським урядом.¹²

Найбільш стурбовані були лівобережно-українські дворянські кола, зокрема деякі члени роду Капністів, які намагалися пояснити акцію їх предка, як ніби-то розпочату в інтересах Росії, мало не з доручення російського уряду.¹³ Не зважаючи на все безглуздя цієї версії, вона знайшла собі пізніше підтримку з боку деякого з советських істориків (див. далі). Натомість російські чорносотенці оголосили місію Капніста за модерну «австрійську інтригу» («извѣстнаго австрійскаго профессора г. Грушевскаго»). Речник лівобережно-українського дворянства, історик Андрій Стороженко, в редакційній примітці до родоводу Капністів у «Родословнику» В. Л. Модзалевського, писав про місію Капніста (на його думку, це був Петро Капніст) так: «Источник, из которого почерпнуто г. Грушевским это сведение, довольно мутный (sic! — О. О.), и вряд ли оно может выдержать строгую историческую критику. Скорее следует в нем видеть чью то досужую сплетню. Разумеется, сочувственный тон и выражения г. Грушевского (напр., „один из выдающихся [?] представителей украинской [?] интеллигенции“) при передаче сведения — в данном случае неуместны. Если бы рассказ г. Грушевского был сущюю правдою, то лишь глубочайшее отвращение и брезгливость возбуждал бы в русском сердце негодный поступок легкомысленного полу-инородца (сына „не малороссиянина, а подлинно грека“), задумавшего предавать, да еще от имени „земляков“, русское правительство, столь щедро наградившее в 1743 году его отца, „яко иностранного человека за выезд из отчества его“».¹⁴

Але факт берлінських переговорів Капніста 1791 року важко було заперечити. Він залишився загально-визнаним у науковій літературі, як українській, так і не-українській (зокрема, польській і німецькій).

¹⁰ М. Грушевський, З біжучої хвилі, К., 1907, стор. 56 («кружок Капніста»). Стаття була надрукована в «Літературно-Науковому Віснику», 1906, лютий. М. Грушевський, Очеркъ історіи украинскаго народа, СПб, 1904, стр. 314.

¹¹ «Труды Киевской Духовной Академіи», 1911, т. I, стор. 94.

¹² Такої думки був історик А. В. Стороженко, видавець «Малороссійскаго Родословника» В. Модзалевського (примітка до стор. 284 II тому Родословника).

¹³ О. Оглоблин, Люди Старої України, стор. 80.

¹⁴ В. Л. Модзалевскій, Малороссійскій Родословникъ, т. II, К. 1910, стр. 284, прим. Підпис: «Изд.», себ-то «издатель» або «издатели» (бр. А. і М. В. Стороженки).

Та згадувано про нього здебільшого принагідно — в загальних працях з історії України того періоду, або ж у працях, присвячених В. Капністові, а найбільше в різних популярно-публіцистичних виданнях. Трохи більше уваги приділили йому в 1930—1940-х рр. статті Михайла Антоновича¹⁵ й Георга Закке,¹⁶ а згодом автора цих рядків, який у 1920-х роках вважав, що берлінська місія Капніста 1791 року пов'язана була з діяльністю Петра Васильовича Капніста.¹⁷ Подібної думки був і Ю. Г. Оксман, і низка інших авторів.¹⁸ Щойно спеціальне дослідження нами біографії Василя Капніста в 1940-х роках переконало нас у тому, що саме він був той Капніст, що їздив до Берліну для переговорів з пруським урядом. Цю думку обґрунтовано було в кількох наших публікаціях, починаючи з 1943 року,¹⁹ головне в монографії «Василь Капніст», яка була надрукована в двох літературно-наукових збірниках 1950-их років,²⁰ а згодом увійшла до збірки «Люди Старої України».²¹ Пізніше видання творів і листів Василя Капніста, зроблене Академією Наук СРСР, за редакцією Д. С. Бабкіна,²² в 1960 році, яке принесло багато нового матеріалу для біографії й історії літературної творчості Капніста, не змінило, а навпаки, ще більш зміцнило нашу думку про Василя Капніста, як безперечного делегата українських автономістів у Берліні, 1791 року.

Своєрідне ставлення до проблеми місії Капніста виявила советська історіографія. Якщо в 1920—1930-их роках історики в УРСР могли більш-менш правильно оцінювати цю місію (хоч і не могли приділявати їй спеціальної уваги), то в повоєнний період ситуація значно змінилася. Насамперед советські вчені мусили «реабілітувати» Василя Капніста, якого, мовляв, «высоко ценили революционные демократы» (В. Г. Белінський, Н. А. Добролюбов, Н. Г. Чернишевський та інші). Їй похвалив колись сам К. Маркс.²³ Якийсь час під підозрою був Петро Капніст. Український советський історик Л. А. Коваленко писав у 1947 році: «На самом деле В. Капнист в Берлине вообще никогда не был. Дело обстояло так. В связи с обострением отношений между Россией и Пруссией в 1790 и 1791 г.г. статс-секретарь прусско-

¹⁵ М. Антонович, Козацький проєкт Василя Капніста — «Сьогочасне й Минуле», Львів, 1939, II, стор. 16–22.

¹⁶ G. Sacke, op. cit. — „Zeitschrift für slavische Philologie“, Bd. XVII, N. 2, Leipzig, 1941, SS. 291–301.

¹⁷ О. Оглоблин, Нариси з історії капіталізму на Україні, в. I, X.–К., 1931, стор. 19–20.

¹⁸ «Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов», ч. I, М., 1931, стор. 407–408 (Ю. Оксман); І. Боришак, Наполеон і Україна, Львів, 1937, стор. 123; тощо.

¹⁹ О. Оглоблин, До питання про місію Капніста 1791 року. — «Краківські Вісті», 1943, ч. 129.

²⁰ О. Оглоблин, «Василь Капніст». Літературно-Науковий збірник», ч. I, УВАН, Нью Йорк, 1952, стор. 177–194; й Збірник Української Літературної Газети. 1956, Мюнхен, 1957, стор. 167–196.

²¹ О. Оглоблин, Люди Старої України, стор. 49–114.

²² В. В. Капніст, Собрание сочинений, тт. I–II, М.–Л., 1960.

²³ Ibid., I, 64–65.

го министерства иностранных дел граф Герцберг, известный организатор шпионажа и разведки (см. Сб. Р.И.О., т. 42, стр. 101), устроил свидание с Петром Капнистом, зондируя почву для вербовки его в свои агенты (Пруссия имела виды на Украину). Но радикальные взгляды Петра Капниста, его резкое осуждение крепостнического режима Екатерины II и патриотические настроения совсем не подходили для целей Герцберга, и, информируя короля о свидании с Капнистом, он квалифицирует переговоры с ним как безрезультатные». ²⁴ Ця концепція, до речі, позбавлена будь-яких підстав, припала до вподоби тодішнім советським дослідникам Василя Капніста (А. И. Мациай). ²⁵

Так було в 1940-х роках. Але 10 літ пізніше, у зв'язку з 200-літтям народження В. Капніста, яке широко й урочисто відзначено було в ССРСР, советська наука пішла ще далі. Відомий російський історик літератури й громадської думки 18 ст. П. Н. Берков (нині покійний) писав р. 1959: «Говоря о *клеветническом* освещении отношения Капниста (Василя — О. О.) к Украине, я имею в виду старую, выдвинутую в 90-х годах прошлого века польским исследователем Брониславом Дембовским (*sic!* — О. О.) и подхваченную затем украинскими националистами версию, будто бы Капнист ездил в 1791 году в Берлин, подавал прусскому министру Герцбергу просьбу о том, чтобы Пруссия начала войну с Россией для освобождения Украины, обещая помощь украинцев. В журнале „Сьогочасне й минуле“ (1939, т. II, стр. 16-22) была помещена статья „Козацький проєкт Василя Капніста“ М. Антоновича, где эта сплетня вновь была пущена в обиход перед самой Великой Отечественной войной. Сейчас все эти *клеветнические* измышления опровергнуты. Оказалось, что Капнист никогда не выезжал за пределы России, что речь идет не о Капнисте, а о другом лице (? — О. О.), за деятельность которого поэт не ответствен, а стихи „... друг муз, друг Родины он был“ говорят сами за себя! Патриотический пафос творчества Капниста является лучшим опровержением нелепых домыслов украинских националистов». ²⁶

Дослідник В. Капніста й редактор академічного видання його творів — Д. С. Бабкін, рішуче заперечуючи ідентичність берлінського Капніста й В. Капніста, бере під свій захист також Петра Капніста. «Жизнь П. В. Капниста — пише Бабкін — получила в литературе неправильное освещение... На основании польских (*sic!* — О. О.) источников... рассказывается о посещении во время заграничной поездки П. В. Капнистом в Берлине прусского министра Герцберга... Вокруг этого эпизода шла большая полемика. Советские исследователи справедливо усматривают надуманный, тенденциозный характер

²⁴ Л. А. Коваленко, О влиянии французской буржуазной революции на Украину. — «Вопросы истории», 1947, № 2, стор. 83, прим. 25, Його-ж, Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст., Київ, 1973, стор. 101–104.

²⁵ А. И. Мациай, «Ябеда» В. В. Капниста, К., 1958, стр. 78.

²⁶ П. Н. Берков, В. В. Капнист, как явление русской культуры. «XVIII век. Сборник 4». АН СССР, М.-Л., 1959, стр. 264.

легенди о поездке Капниста в Берлин...» Покликаючися на опубліковані ним листи В. Капніста, Бабкін пише: «...По письмам Капниста видно, что он, так же как и брат его Петр Васильевич, никуда не уезжал в указанные годы из России... Что касается В. В. Капниста, то он вообще никогда не выезжал из России... Из писем Капниста за 1791 год следует, что брат его Петр Васильевич был все время дома».²⁷ В іншому місці, в зв'язку з козацьким проектом В. Капніста 1788 року й присвяченою цьому статтею Михайла Антоновича, Бабкін зауважує: «Цель, с которой был написан названный проект, и патриотизм Капниста, проявившийся во всех его произведениях и письмах, не дают никаких оснований подозревать его в каких-либо тайных сепаратистских замыслах».²⁸

З усіх цих (та інших) писань советських вчених ясно видно, що вони не знайомі з опублікованими Б. Дембінським та іншими авторами документами Пруського Таємного Державного Архіву щодо місії Капніста, а навіть мало обізнані з відповідною літературою: інакше вони б не називали пруські документи «польськими», не плутали б імення Дембінського («Дембовський») і взагалі не перекручували б так самого змісту документів. Цікаво, що советські дослідники цілком ігнорують цікаву статтю Георга Закке (Sacke, 1901—1945) «V. V. Kapnist und seine Ode „Na rabstvo’»». Це тим дивніше, що інші праці цього дослідника добре відомі советським вченим, які високо їх цінують.²⁹

Минулого року (1971), у вересневому числі журналу «Slavic Review» з'явилася невеличка стаття професора Indiana University Вільяма В. Еджертона (Edgerton) під досить дивним заголовком:

«Laying a Legend to Rest: The Poet Kapnist and Ukraine-German Intrigue».³⁰

«75 років несамовито (furiously) контрверсійна легенда повисла над ім'ям і репутацією російського поета 18 століття, Василя Васильовича Капніста» — так починається стаття проф. Еджертона, який поставив собі нелегке завдання довести, що:

1. Берлінський Капніст 1791 року не був і не міг бути Василем Капністом.

2. Поскільки берлінським Капністом не міг бути його старший брат Петро, то ним був найстарший з братів — Микола Капніст, бо четвертий брат — Андрій був божевільний (інші брати — від першого шлюбу батька, давно вже помирали);

3. Вся ця історія є не більш — не менш, як «українсько-німецька інтрига».

Залишаючи останню тезу на науковому сумлінні проф. Еджертона, бо вона згори виключає можливість наукової дискусії, спинимосся на перших двох твердженнях або, як називає друге з них автор, «теоріях». Проф. Еджерстон подає короткі відомості про відкриття

²⁷ В. В. Капнист, Собрание сочинений, II, стр. 579—580.

²⁸ Ibid., I, стр. 25—26, прим. 25.

²⁹ Див. «История СССР», 1964, I, стр. 196.

³⁰ William B. Edgerton, Laying a Legend to Rest: The Poet Kapnist and Ukraino-German Intrigue. — *Slavic Review*, Vol. 30, No 3, September, 1971, pp. 551—560.

Б. Дембінським відповідних документів Пруського Державного Таємного Архіву й про відгуки на це відкриття з боку української науки й публіцистики до II Світової війни. Еджертон підкреслює, що «the story has had a curious way of turning up over and over again under suspicious circumstances of time and place»³¹ Він цитує згадку про місію Капніста в книзі, як він підкреслює, українця В(олодимира) Дорошенка «Українство в Росії», яка з'явилася у Відні 1917 року, «at a crucial moment during the First World War», — й у статті Михайла Антоновича 1939 року, «on the eve of the Second World War».³² Еджертон не заперечує самого факту подорожі одного з Капністів до Берліну в 1791 році й переговорів його з пруським урядом. Він ніби-то визнає й те, що мотивом їх були українські погляди й патріотичні почуття того Капніста. Це, в кожному разі, різнить його від новітньої советської історіографії, яка, всупереч документальним фактам, рішуче відкидає подорож будь-кого з братів Капністів до Берліну в 1791 році.

Головними доказами автора на користь нової «теорії» є:

1. Листування Василя Капніста з дружиною й іншими родичами не має ознак українського сепаратизму.

2. Негативне ставлення Василя Капніста до інвазії Наполеона в Росії р. 1812 — й, навпаки, позитивне ставлення до неї з боку Миколи Капніста, якого автор вважає за «найбільш незалежного у своїх поглядах».

3. Микола Капніст, кандидат Еджертона на берлінського Капніста 1791 р., мав чин надвірного совітника, той самий, що його мав берлінський Капніст. При цьому автор слушно відкидає кандидатуру Петра Капніста, який мав рангу прапорщика гвардії у відставці. Але Еджертон припускає співучасть Петра Капніста в берлінській акції 1791 року.

Мусимо докладно розглянути ці докази проф. Еджертона.

1. Автор має на увазі листи Василя Капніста до дружини й брата, Петра Капніста, що їх опубліковано в II томі академічного видання творів Капніста, за редакцією Д. С. Бабкіна, року 1960.³³ Ці листи збереглися в архіві Капністів, який з 1920-х років знаходиться в Рукописному Відділі Державної Бібліотеки УССР у Києві.³⁴ У вступі до цього видання Бабкін зазначає, що «оно ставит своей целью дать полный свод сохранившихся произведений поэта и наиболее ценных его писем», разом «около двухсот пятидесяти», точніше 271 листів.³⁵ Отже, опубліковано було лише частину листів Капніста, причому критерій добору «наиболее ценных» листів залишається невідомим. Тим часом загальна кількість збережених в архіві листів, зокрема з

³¹ *Ibid.*, 551.

³² *Ibid.*

³³ В. В. Капнист, Собрание сочинений, II, стр. 249–547.

³⁴ М. Ткаченко, Архів Капністів. — «Україна», 1925, кн. 6, стор. 170–173. Загальна кількість листів за 1746–1918 рр., російською, французькою й німецькою мовами, — 1120 (*ibid.*). Сюди ввійшли, очевидно, листи Капністів (зокрема Василя Васильовича) й листи до них інших осіб.

³⁵ В. В. Капнист, Собрание сочинений, I, стр. 7.

18 століття, значно більша: збереглося понад 500 листів (523) причому найбільше їх припадає на 1791—1796 роки.³⁶

А втім, ледве-чи можна казати, що в опублікованих листах Капніста зовсім не помітно політичного сепаратизму.³⁷ Навпаки, аналізуючи деякі листи (навіть до дружини) й, звичайно, зіставляючи їх з відомими нам фактами з біографії й діяльності В. Капніста та з ідеологією його творів, а також з загальною політичною ситуацією того часу, можна помітити доволі виразні національно-політичні симпатії й антипатії автора листів, а навіть зв'язки його з різними опозиційними колами як українськими, так і російськими.³⁸ Зрештою, ледве-чи можна було б сподіватися особливих виявів політичного сепаратизму В. Капніста в листах до рідних, зокрема до дружини-росіянки, яка навряд чи співчувала українським політичним настроям і плянам свого чоловіка, до того ще в листах, надісланих здебільшого звичайною поштою. Не кажемо вже про те, що небезпечні з цього погляду листи (якщо вони взагалі були) могли бути потім знищені або самим Капністом, або його спадкоємцями.

2. Дивне вражіння справляє спроба проф. Еджертона використати негативне ставлення В. Капніста до Наполеона та його війни проти Росії 1812 року й можливої інвазії французької армії на Україну, як доказ проти участі В. Капніста в берлінській акції 1791 року. Залишаючи на боці обставини дискусії між братами Василем і Мико-

³⁶ М. Ткаченко, *op. cit.*, стор. 170—173.

Свого часу В. Свобода, в рецензії на нашу книгу «Люди Старої України», констатує, що в опублікованій Бабкіним кореспонденції В. Капніста „is a gap... of more than six months between 11 February and 29 August 1791“, зазначив, що „it remains to be seen what evidence, if any, can be obtained from the unknown and so-called „less valuable“ letters which are as yet unpublished“, *The Slavonic and East European Review*, December, 1962, Vol. XLI, No 96, p. 273.

³⁷ W. Edgerton, *op. cit.*, pp. 556—558.

³⁸ Відомі зв'язки В. Капніста з Радіщевим, з масонами Новіковського кола (розенкрейцерами) — з одного боку, з Рум'янцевим, був. гетьманом Кирилом Розумовським та іншими опозиційними достойниками — з другого боку. Зокрема дуже цікаві зв'язки Капніста з гр. П. О. Рум'янцевим-Задунайським в 1780—1790-х рр., матеріали про що є в листах Капніста до дружини й брата Петра Васильовича. Див. ще нашу статтю: „Ukrainian Autonomists of the 1780's and 1790's and Count P. A. Rumyantsev-Zadunaysky“, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.*, Vol. VI, 1958, No 3, 4 (21—22), pp. 1313—1326.

Про стосунки В. Капніста з О. М. Радіщевим — див. Д. С. Бабкин, В. В. Капнист і А. Н. Радищев. — «XVIII век. Сборник 4», стр. 269—288. Дехто з советських авторів навіть гадає, що Капніст був учасником спланої р. 1783 «тайной революционной организации», куди входили також Радішев, архітект В. І. Баженов, видавець І. К. Шнор, гравер І. Х. Набогольц, Ф. В. Каржавін, а можливо, й Н. І. Новіков. Але ця організація «осталась нам неизвестной» (В. Рабинович, «Царям туда же дорога!» О первых шагах революционного движения в России. — *Наука и жизнь*, 1970, № 3, стр. 81—90). На нашу думку, це занадто смілива гіпотеза. В кожнім разі, тут потрібні більш поважні докази.

лою Капністами — Микола ніби-то прихильно ставився до можливого приходу Наполеона на Україну, — а також інтерпретацію цієї дискусії в Спогадах С. В. Капніст-Скалон, треба пам'ятати, що:

а) дискусія 1812 року відбулася майже чверть століття пізніше берлінської акції Капніста, за цілком відмінних історичних і політичних (та військово-політичних) обставин. Не ті були часи, не ті люди, не той був і сам Капніст.

б) Саме невдача берлінської місії 1791 року неминуче мусила викликати в Капніста та його однодумців скептичне, а в кожному разі, дуже обережне ставлення до проблеми чужоземної участі у справі українського визволення.

в) Особа Наполеона, з його пропольською політикою, особливо в часи війни 1812 року, зовсім не була популярною в тих українських (консервативних) політичних колах, до яких належав тоді В. Капніст, і які сподівалися досягти українських цілей шляхом порозуміння з Росією. Про це ми писали свого часу так: «Відомо також, що В. Капніст, як зрештою переважна більшість лівобережно-українського шляхетства, вороже поставився до вторгнення Наполеона до Росії 1812 року. Українське шляхетство, і зокрема Капніст, навчений гірким досвідом 1791 року, добре розуміли, що Наполеон розпочав війну проти Росії не в інтересах визволення України (та інших народів), а до того ще політика Наполеона щодо Польщі аж ніяк не могла бути до вподоби українським патріотам».³⁹

Ясна річ, ставлення Василя Капніста до Наполеона в 1812 році не може бути доказом неможливості участі його в берлінській акції 1791 року, так само, як протилежне ставлення до Наполеона з боку Миколи Капніста ледве-чи промовляє за те, що він виступав, як речник українських автономістів у Берліні в 1791 році.

3. Проф. Еджертон, у своїх міркуваннях про Миколу Капніста, надає особливого значення тому фактові, що він, єдиний з Капністів (крім, звичайно, Василя), мав чин надвірного совітника. Дійсно, він був ним у 1795—1802 роках і, мабуть, пізніше.⁴⁰ Але чи мав він цей чин у 1791 році, — невідомо, і Еджертон не дає нам документальних доказів на це. На нашу думку, Микола Капніст дістав цей чин *після 1791 року*. Зі скупих біографічних даних про нього відомо, що він служив у гвардії, де дістав чин прапорщика, яким він числився в 1788 і 1789 роках, будучи вже у відставці.⁴¹ В цьому чині він був Градизьким (Кременчуцьким) повітовим маршалом шляхетства в 1788—1789 роках,⁴² а, може, й пізніше. Переходячи потім на цивільну службу, він, за табелью про ранги, мав одержати чин титулярного радника або найбільше — колезького асесора й щойно згодом був підвищений на надвірного совітника. Це треба було б Еджертонові переви-

³⁹ О. Оглоблин, Люди Старої України, 102. Див. *ibid.*, 101—107.

⁴⁰ В. В. Капніст, Собрание сочинений, II, 441, 443, 595; В. Л. Модзалевский, Родословникъ, II, 284.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Кн. Н. Туркестановъ, Губернскій служебникъ СПб., 1869, стор. 78.

⁴³ В. Модзалевский, Родословникъ, II, 285—286.

рити (крім архівних, є й друковані джерела для цього), й тільки тоді він мав би право казати, що Микола Капніст був надвірним совітником у 1791 році, отже був у тому чині, який тоді мав його брат Василь. Аджеж Василь Капніст, гвардії підпоручник у відставці й Київський губерніяльний маршал шляхетства, 27. IV. 1787 року одержав чин надвірного совітника й був у ньому до 1799 року, коли з призначенням до «театральної дирекції» у Петербурзі, дістав слідуючий чин колезького совітника.⁴³

Захоплений бажанням «врятувати репутацію» Василя Капніста, проф. Еджерстон не звернув уваги ні на зміст берлінських переговорів Капніста з Герцбергом, ні на час і обставини цих переговорів. Тим часом це дуже важливі речі. Аджеж Капніст заявив Герцбергу, що він надісланий з цією місією своїми земляками (*par les habitants de ce pays-là*), себ-то мешканцями «Малої Росії або Російської України». Ми знаємо тепер і коло українських автономістів того часу, і коло зв'язків Капніста. Позиція його, як лідера Київського⁴⁴ шляхетства, а згодом як одного з лідерів Катеринославського шляхетства, робить його кандидатуру на представника й делегата українських автономістів цілком авторитетною. Його «Ода на рабство» 1782 року, що, як доводять советські дослідники (Бабкін), стала зразком для знаменитої оди Радіщева «Вольность», присвяченої Американській Революції,⁴⁵ зовсім ясно говорить про ліквідацію української автономії російським урядом, не раз повторюючи рефрен:

*Отчизны моя любезной
Порабощенье воспою,⁴⁶*

⁴⁴ До складу Київського намісництва 1781–1796 рр. входили повіті: Київський, Переяславський, Лубенський, Миргородський, Хорольський, Золотоноський, Голтвянський, Пирятинський, Остерський, Козелецький і Градизький, який згодом був перенесений до Катеринославського намісництва. Отже більша частина Київського намісництва була на Лівобережжі (колишні полки Гетьманщини: Київський, Переяславський, Лубенський і Миргородський).

⁴⁵ «В настоящее время — пишет Д. С. Бабкин, — уточнив время создания оды «Вольность», можно считать, что она была написана позднее «Оды на рабство» (Капниста. — О. О.). Следовательно, воздействие оды Капниста на Радищева не подлежит сомнению» (Д. С. Бабкин, А. Н. Радищев. Литературно-общественная деятельность. М.-Л., 1966, стр. 122–123). Див. ще: Д. С. Бабкин, А. Н. Радищев в оценке В. В. Капниста. — *Русская литература*, 1958, № I; його ж, В. В. Капнист и А. Н. Радищев. — *XVIII век. Сборник* 4, стр. 269–288.

⁴⁶ Всупереч традиційному російському й советському тлумаченню «Оди на рабство», як ніби-то написаної з приводу закріпачення Катериною II українських селян (указ 3. V. 1783 р.), ми вважаємо, що Г. Закке переконливо довів, що цей твір, написаний ще в 1782 році (див. нашу працю «Люди Старої України», стор. 60–66), був протестом проти ліквідації автономії Гетьманщини в 1782 році (G. Sacke, op. cit., SS. 291–301). Опублікована Д. С. Бабкіним перша редакція «Оди на рабство» не залишає жадного сумніву, що мав на увазі Капніст, коли писав:

а також інші твори Капніста, включно з його автоепітафією («Друг муз, друг Родины он был»),⁴⁷ не залишають жадного сумніву щодо його українських національно-політичних поглядів і симпатій. Це стверджують родичі й знайомі Капніста (про декого з них згадує Еджер-тон). Донька В. Капніста — Софія Васильовна Капніст-Скалон пише: «Мой отец страстно любил свою родину и готов был жертвовать всем состоянием для блага Малороссии... Он принимал живое участие во всем, что касалось Малороссии и как бы страдал вместе с нею... Его заветным желанием было восстановить прежнее благоденствие и богатство Малороссии, оживить народ, помнивший еще свою свободу».⁴⁸ Ще ясніше про це каже мемуарист Филип Вігель, який писав, що Капніст (і Микола Гнідич), «несмотря на единоверие, единокровие, единозвание, на двухвековое соединение их родины с Россией, тайком ненавидели ее и русских, москалей, кацапов...».⁴⁹ Історик Дмитро Бантиш-Каменський, який добре знав Капніста, стверджує, що «вольные стихи» «Оды на рабство» були написані «относительно порабощения Малороссии».⁵⁰ Проф. Еджертон не звернув уваги на те, що серед близьких родичів і друзів Капніста, як, приміром, Державін і Микола Львов, Капніст мав кличку «Васька Пугачев» (1787 р.).⁵¹ Еджертон також недоцінив того цікавого факту, що Капніст, вже після Київського маршальства, їздив делегатом од Київського шля-

«Я воспою порабощенье
Драгой отчизны моея».

(Д. С. Бабкин, В. В. Капнист и А. Н. Радищев, стр. 274–275). Навіть в остаточній (друкованій) редакції Капніст, звертаючися до цариці, каже:

«Когда спасительной рукой
Вериг постыдных сложишь бремя
С отчизны моея драгой».

(В. В. Капнист, Собрание сочинений, т. I, 91).

В іншому своєму творі («Ода на смерть сына моего», 1784 р.) Капніст писав:

«Драгих мне стран порабощенье
Оплакивал недавно я» (Ibid.).

⁴⁷ Даремно гадає П. Н. Берков, що тут під «родиною» Капніст розуміє Росію. Можна було б навести безліч прикладів, які свідчать, що «родиною» або «отчизною» Капніст, як і всі його українські сучасники — земляки, вважав не Росію (чи Російську імперію), а тільки Україну. Зрештою, це стверджує донька поета Софія Капніст-Скалон.

⁴⁸ «Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов», ч. I, стр. 304.

Сам Капніст казав про «разные занятия по общественным, всегда близким к сердцу моему, делам...» (лист до Г. Р. Державіна з 18. VII. 1812 р. «Сочинения Г. Р. Державина», т. VI, СПб., 1876, стр. 273).

⁴⁹ Ф. Вігель, Записники, т. I, М., 1928, стр. 353.

⁵⁰ «Русская Старина», 1888, т. 60, X–XII, стр. 525.

⁵¹ «У здѣшняго губернскаго предводителя Васькѣ (sic! — О. О.) Пугачева сынъ родился Николай. Государыня его крестила и дала ему табакерку в 1100 рублей» (лист М. О. Львова до Г. Р. Державіна, з Києва, 23 березня 1787 р. — «Сочинения Г. Р. Державина», т. V, СПб., 1876, стр. 679).

хетства (Еджертон помилково гадає, що від Катеринославського⁵²) з петицією проти утисків і зловживань місцевої російської адміністрації, до Петербургу, в 1788 році.⁵³ Даремно думає Еджертон, що козацький проєкт Капніста 1788 року (зміст якого він подає неточно) мав на меті «оборону Російської імперії від турків».⁵⁴ Проф. Еджертонові, очевидно, нічого не говорять знаменні слова автобіографічної записки Капніста: «Не желая достигать отличий, ползая в передних вельможеских, я служил обществу в пути, открытом премудрою царницею. Открыто и тайно жертвовал любви отечества всем — и жизнью, — успех не венчал всех подвигов моих. Судьба сокрыта от нас. Добрый сын отечества должен довольствоваться часто одним свидетельством доброй совести». Ці слова Капніста, які опублікував советський дослідник (Д. Бабкін),⁵⁵ найкращий тепер в СРСР знавець Капніста, говорять самі за себе. В світлі цього стає цілком зрозумілим те, що Капніст, захоплений ідеями й перемогами Американської Революції, не раз казав своїм рідним і друзям (навіть російським), що він волів би переселитися до Америки.⁵⁶

Отже національно-політичне обличчя Василя Капніста цілком ясне.^{56a}

⁵² W. Edgerton, 556.

⁵³ В. В. Капнист, Собрание сочинений, II, 314–316, 318–319, 324–325, 326–327, 336–337, 338–339, 340–341, 342–343.

⁵⁴ W. Edgerton, 560. Невідомо, звідки взяв Еджертон, що це козацьке військо (кількість його Еджертон неймовірно перебільшує — „the halfmillion Cossacks“, р. 556: проєкт Капніста передбачав лише 5 тисяч) мало бути послане проти турків. Як відомо, текст проєкту Капніста не зберігся, й ми знаємо про нього лише з листів гр. О. А. Безбородька.

⁵⁵ Д. С. Бабкин, В. В. Капнист и А. Н. Радищев. — «XVIII век. Сборник 4», стор. 287. Чомусь ця важлива автобіографічна записка не потрапила до академічного видання творів і листів Капніста, що його редагував той же Д. С. Бабкін.

⁵⁶ Про це оповідає С. В. Капніст-Скалон у своїх Спогадах. Натяк на це є у вірші Державіна «Капнисту», 1797 року:

«Так для чего ж в толь краткой жизни,
Метаться нам туды, сюды,
В другие земли из отчизны
Скакать от скук или беды
И чуждым солнцем согреваться?
От пепелища удаляться,
От родины своей кто мнит,
Тот самого себя бежит».

Г. Р. Державин, Стихотворения, Л., 1957, стор. 248–249).

^{56a} Навіть советські дослідники, в новітніх публікаціях, як українських, так і російських, визнають український характер громадсько-політичної діяльності Василя (і його брата Петра) Капніста. Л. А. Коваленко стверджує, що «Василь Васильович цікавився далеко не одними музами», і що російський уряд «мав підстави вбачати у пропозиціях Капніста (мова мовиться про «козацький проєкт» 1788 року. — О. О.) прагнення до автономії України» (Л. А. Коваленко, Велика Французька революція і громад-

Чи можна порівняти його з старшим братом, Миколою Капністом? Еджертон каже: «Ми знаємо дуже мало про Миколу Капніста, крім спогадів його племінниці і скупих даних в генеалогії Модзалецького».⁵⁷ З тих Спогадів виглядає людина, що жадних громадських інтересів не мала. «Умный человек — пишет С. В. Капнист-Скалон, — но с большими странностями», який «так много думал о себе и о своем уме, что не говорил иначе, как какими-то иногда вовсе непонятными аллегориями». «Сидел он всегда посреди комнаты в больших креслах (он был очень толст) перед черным столом, исписанным мелом сверху донизу цифрами. Его единственным занятием были разные математические исчисления, а большею частью исчисления доходов из имений». «В семействе он был большим деспотом». Любив попоїсти й щоб був порядок у хаті. А «за малейший беспорядок в доме, за дурно изготовленное блюдо» «он не только бранил (свою дружину) самыми гнусными словами, но иногда, засучивая рукава свои и говоря: «а ходи лишь сюда, моя родино!», он доходил до того, что в присутствии всех бил ее своеручно».⁵⁸ Правда, він і вся родина «говорили обыкновенно по-малороссийски»⁵⁹ (зрештою, українську мову знали й уживали всі брати Капністи), але, всупереч проф. Еджертонові, ми не думаємо, що цих «кваліфікацій» було б досить, щоб українське шляхетство делегувало Миколу Капніста до Берліну, для переговорів з гр. Герцбергом в українських національних справах. Так само ледве-чи такого гатунку делегат міг особисто заїмпонувати керманічеві пруського уряду.

Не зважаючи на все це, проф. Еджертон каже: «ніщо в доступних інформаціях не перечить теорії, яку я тут пропоную, що він (Микола Васильович) ... був той Капніст, який тайно подорожував до Бер-

сько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст., К., 1973, стор. 100–101). Той же автор слушно каже, що в «Оді на рабство» Капніста, «разом з протестом проти кріпацтва, досить виразно прозвучав і протест проти колоніальної політики царизму щодо України», і що «саме посилення кріпацтва, Капніст не безпідставно розцінював як крок, що посилював колоніальний гніт на Україні» (ibid., 99). Інший дослідник, на підставі матеріалів Капністового архіву, також підкреслює, що «Капніст (Василь — О. О.) обурювався царською політикою соціального та національного гноблення. Серед його рукописів збереглася записка, де є ряд міркувань з цього приводу» (Т. Громова, В. В. Капніст у суспільно-літературному житті України кінця XVIII — початку XIX ст. — «Радянське літературознавство», 1973, XI, стор. 29. Характерно, що ця записка Капніста й досі ще не опублікована). Російський советський дослідник-пушкініст В. Э. Вацура, в статті про українського поета Аркадія Родзянку («Пушкин и Аркадий Родзянка. Из истории гражданской поэзии 1820-х годов» — «Временник Пушкинской Комиссии. 1969», Лен., 1971, стор. 43–68), згадуючи про «Капнистовский кружок», вважає його за «цитадель украинской аристократической оппозиции» (ibid., 45), до якої належав і Петро Васильович Капніст, «украинофил, едва ли не сепаратист» (ibid.).

⁵⁷ W. Edgerton, 560.

⁵⁸ «Воспоминания и рассказы...», I, стор. 314–316.

⁵⁹ Ibid.

ліну, в квітні 1791 року... Як заможний, інтелігентний дивак із сильними українськими симпатіями, Микола був вповні спосібний вибратися на тайну подорож до Берліну, не даючи нікому, навіть власним братам, знати, які були його дійсні наміри, або навіть куди точно він вибирається. А раз він прихилив ухо Герцберга, його диванство і спосіб говорення «якимись часто зовсім незрозумілими алегоріями» робили його спосібним вибирати окремі частки дійсності і використати їх для того, щоб передати зовсім інше вражіння пруському міністрові. Нездійснений план його брата Василя створити добровільну козацьку армію для оборони Російської імперії перед турками міг якраз і подати натхнення для його власної фантазії про сепаратистську українську армію, в якій він перебрав би місце свого більш відомого молодшого брата, як головний герой. Його згадка про себе, що він займав становище у фабриках, могла мати деяку підставу у дійсності — але знов, це могла бути і фантазія, інспірована відповідальністю брата у шовковому заводі у Києві...». «Будь-що-будь (all in all) найбільш вірогідне пояснення тайної місії, описаної у звіті Герцберга пруському імператорові (sic! — Ю. О.), це просто те, що вона була нічим іншим, як дивацькою (eccentric) особистою (single-handed) ескападою (escapade) неврівноваженого (erratic) Миколи Капніста». Йі на-решті — кінчає свою статтю Еджертона — «крім поета Василя, якого я вже усунув (eliminated from consideration) на підставі його власних тверджень в його листах, був лише один член у всій родині Капністів, який мав ранг надвірного советника у 18 столітті. Це був ексцентричний брат поета — Микола».⁶⁰

Не знати, чи ця більш, ніж дивовижна аргументація переконує самого автора, проф. Еджертона. Але, поза всяким сумнівом, вона цілком достатня для советських літературознавців та істориків. Аджеж тут, мовляв, «одним пострілом забито двох зайців». По-перше, «врятовано репутацію» (з російсько-советського погляду) відомого прогресивного російського поета, якого «высоко ценили революционные демократы» й похвалив Карл Маркс;⁶¹ по-друге, показано, що вся берлінська акція Капніста 1791 року була лише «ексцентричною особистою ескападою неврівноваженого дивака»,⁶² як його характеризує рідна племінниця, а зрештою мало-відомого Миколи Капніста.

Годі й казати, що для правдивого історика ця «теорія» проф. Еджертона абсолютно неприйнятна. Насамперед впадає в око повна ізоляція гіпотези Еджертона від загально-відомих історичних фактів. Серед інших численних помилок, проф. Еджертона кілька разів каже про «прусського імператора» («Prussian Emperor»),⁶³ забуваючи при

⁶⁰ W. Edgerton, pp. 559—560.

⁶¹ В. В. Капнист, Собрание сочинений, I, 64—65.

⁶² W. Edgerton, p. 560.

⁶³ W. Edgerton, p. 553 („Prussian Emperor Friedrich-Wilhelm II“), 560 („Prussian Emperor“). Але на стор. 554 Еджертона згадує про „King of Prussia“.

цьому, що ще Козьма Прутков, твори якого Еджертонові, знавцеві російської літератури, напевно відомі, сказав, що «Пруссія повинна бути королівством».⁶⁴ Далі, проф. Еджертон досить неуважно ставиться до своїх джерел та літератури. Наведемо кілька прикладів. Статтю покійного історика Іллі Борщака в англomовній Енциклопедії Українознавства, підписану «E. Borschak», він приписує ще живому правникові, проф. Теодорові (а не «В.») Цюцорі тільки тому, що він є автор сусідньої з Борщаковою статті.⁶⁵ Редакційну примітку (Андрія Стороженка) до генеалогії Капністів у Родословнику В. Модзалевського приписано самому Модзалевському, хоч вона й підписана редакцією.⁶⁶ Цитуючи працю Ілька Борщака «Наполеон і Україна»,⁶⁷ де є лише принагідна згадка про місію Капніста, Еджертон збуває мовчанкою іншу працю Борщака «L'Ukraine dans la littérature de l'Europe Occidentale» (1935 р.),⁶⁸ де Борщак подає також документи берлінського архіву про Капніста, зокрема лист його до гр. Герцберга.⁶⁹ По-лемізує з цю статтю Закке про Капніста, Еджертон підкреслює, що вона з'явилася «just after Nazi Germany's attack on the Soviet Union had inaugurated the new twentieth-century fashion of invading one's allies».⁷⁰ Але тут проф. Еджертон потрапив на слизький ґрунт. Бо — цитуємо со-ветського дослідника (Е. Г. Плимак) — «Георг Закке (1901—1945), автор ряду интересных работ по истории России», «писатель-антифашист, погибший в гитлеровских застенках», «был арестован нацистами в 1944 году и убит ими 27 апреля 1945 года при переводе из концлагеря Фюльсбюттель в концлагерь Нейенгамме».⁷¹ Отже, ледве-чи можна вважати його співучасником «українсько-німецької інтриги» навколо імення Василя Капніста.

Якщо додати, що проф. Еджертон, очевидно, не знає наших праць, присвячених Василю Капністові та його літературно-громадській діяльності, опублікованих у 1940—1960-х рр.,⁷² не кажучи вже про інші праці (наші й інших авторів) про український автономістичний рух кінця 18 століття,⁷³ доводиться визнати, що наукова база статті

⁶⁴ «Сочинения Козьмы Пруткова», М., 1965, стр. 162.

⁶⁵ W. Edgerton, 551.

⁶⁶ Ibid., 552.

⁶⁷ Ibid., 553.

⁶⁸ Див. вище, прим. 7.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ W. Edgerton, 554—555.

⁷¹ История СССР, 1964, I, стр. 196. Цю свою необачність змушений був визнати й сам проф. Еджертон, у листі до редактора *Slavic Review* (Vol. 32, No I, March, 1973, p. 218). Отже, принаймні друга половина антинаукової формули „Ukraino-German intrigue“ мусить бути виокреслена з концепції проф. Еджертона. На жаль, йому забракло відваги відмовитися взагалі від цієї неfortunної концепції, яка, очевидно, й далі залишається на науковому сумлінні автора.

⁷² Див. вище, прим. 19—21.

⁷³ Див. О. Оглоблін, Люди Старої України, passim; його ж, Опанас Лобисевич, 1732—1805, Мюнхен-Нью-Йорк, 1966.

проф. Еджертона доволі таки обмежена й, по-суті, не виходить поза межі «советської науки».

Та, мабуть, найтірше те — і це найслабше місце «теорії» проф. Еджертона, — що він цілковито ізолює берлінську акцію Капніста не тільки від політичної біографії Василя Капніста, але й від загально-відомих історичних подій і відносин на Сході Європи, зокрема на Україні, в Росії, Польщі, а також від цілої історії Європи кінця 18 століття. Еджертон ігнорує політичну ситуацію в Європі на весні 1791 року, яку історики характеризують, як «європейський кризис»,⁷⁴ зносини з Прусією польських політичних кіл, консервативних (Северин Ржевуський) і прогресивних (Ігнатій Потоцький),⁷⁵ що шукали в Берліні допомоги і проти демократичних реформ у Речі Посполитій (Ржевуський), і проти Росії (зокрема подорож подружжя Ржевуських до Берліну в 1788 році);⁷⁶ акції різних національних мальконтентів (угорських, бельгійських та інших), які шукали підтримки Прусії в своїх порахунках з Австрією; і т. д., і т. д.⁷⁷ Еджертон не знає не тільки про український автономістичний рух 1780—1790-х рр., але й про російську політичну опозицію того часу, що орієнтувалася на цесаревича Павла Петровича, ні про таємні зносини останнього й російських опозиціонерів (зокрема масонів) з пруським урядом і королем Фридрихом-Вільгельмом II. Всі ці речі давно вже з'ясовані в історичній науці, не лише українській, російській, польській, але і в світовій: вони мають величезну літературу, а також чимало опублікованих джерел. Звичайно, літературознавець може їх не знати. Але якщо він береться до історичної теми, де він намагається розв'язати ту чи іншу проблему історії, зокрема коли хоче заперечити чи підважити ті чи інші висновки історичної науки (навіть української), а тим паче, коли претендує на створення своєї власної, оригінальної «теорії», — він повинен знати дотичну літературу й джерела й взагалі мусить знати історію даної доби і, в міру своїх сил і здібностей, розуміти історичне минуле. А коли він цього не робить, тим гірше для нього.

Але й це ще не все. «Теорія» проф. Еджертона завела його ще в дальші «дебрі». Він твердить, не маючи жадних доказів на це, що Микола Капніст діяв у Берліні, як самозванець і ошуканець.⁷⁸ Мало того. Фальшиво видаючи себе за рідного брата, Василя Капніста, без його відома й згоди, а навіть без будь-якої потреби й користі для себе, він накликав на брата (обох братів — Василя й Петра), що залишалися в межах Російської імперії, небезпеку урядових репре-

⁷⁴ П. Митрофановъ, Леопольдъ II Австрійскій. Внѣшняя политика. Том I, ч. I. Петроград, 1916, стр. 397—460 («Записки Историко-Филологического Факультета Имп. Петроградскаго Университета», ч. СXXXI).

⁷⁵ B. Dembiński, Polska na przełomie, Lwów, 1913,

⁷⁶ B. Dembiński, „Planu Seweryna Rzewuskiego“, — *Kwartalnik Historyczny*, Rocznik XXVIII, Львів, 1914, zeszyt III—IV. str. 487—501.

⁷⁷ П. Митрофановъ, op. cit., 104, 144—152, 154 sq., 399 sq., 404—405.

⁷⁸ W. Edgerton, p. 560.

сій, а передусім неминучу загрозу кари за «державну зраду» для самого себе, якщо б його берлінська «ескапада» стала відомою російському урядові. Це справді було б «с здоровым разсудком несходно» (слова Г. Р. Державина в листі до В. В. Капніста).⁷⁹ А втім, як каже Козьма Прутков, «бывает, что усердие превозмогает и рассудок».⁸⁰

Можна підбити підсумки. Хто-ж з двох (чи трьох) братів Капністів справді був у Берліні, в квітні 1791 року й вів переговори з гр. Герцбергом? Відповідь — і то безперечно й остаточну — на це питання дає лист гр. Герцберга до короля Фридриха-Вільгельма II з дня 24 квітня 1791 року. До пруського уряду звертався «un gentilhomme de la Petite-Russie ou Ukraine Russe, qui s'appelle de Kapnist, et qui se dit être un gentilhomme possessionné dans ce pays—là et qui avait le titre de Conseiller de Cour et même un emploi dans les fabriques».⁸¹

Саме Василеві Капністові іменним височайшим указом з 20 квітня 1787 року було доручено «главное надзираніе» над Київським державним («казенным») шовковим заводом, з платнею 450 рублів на рік; а кількома днями пізніше, 27 квітня він дістав чин надвірного совітника.⁸² Ні Микола, ні Петро, ні хтось інший з родичів В. Капніста, ні тоді, ні іншого часу не мав *службового* відношення до фабрик.

Отже цілком ясно, що Капніст, який був у Берліні в квітні 1791 року, шукаючи пруської допомоги для визволення України з-під російської влади, *то був Василь Васильович Капніст, відомий російський поет.*

Можна було б закінчити тим, чим починає свою статтю проф. Еджертон, який шукав у цій суто-історичній проблемі якоїсь «українсько-німецької інтриги», й тому намагався «поховати легенду» про участь у ній російського поета Василя Капніста. Але «українсько-німецька» (чи «німецько-українська») інтрига — це стара, заяложена теза царсько-російських чорносотенців. А ховаючи деякі «легенди», треба бути дуже обережним, щоб, часом, замість них, не поховати своєї власної наукової репутації.

Але, як каже російське прислів'я, «нет худа без добра». Стаття проф. Еджертона ще раз нагадала нам, що проблема берлінської місії Капніста — Василя Капніста — зобов'язує нас, істориків України, науково, *sine ira et studio*, дослідити як біографію Василя Капніста, так, половне, ту епоху, з якою зв'язана була його політична діяльність, а зокрема ота берлінська місія 1791 року. Такі важливі питання, як:

⁷⁹ «Сочинения Г. Р. Державина», т. V, стр. 427.

⁸⁰ «Сочинения Козьмы Пруткова», 153.

⁸¹ G. Sacke, op. cit., 300—301 (лист гр. Герцберга до короля Фридриха-Вільгельма II, з 24 квітня 1791 року).

⁸² I Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи, том XXII, № 16532 (20. IV. 1787); *Модзалевский*, *Родословникъ*, II, 285.

1) зв'язки української й російської політичної опозиції в 1780—1790-х роках;⁸³

2) зв'язки українських і польських політичних кіл (зокрема польської «партії реформ») у період 1787—1791 років;⁸⁴

3) історія українського масонства другої половини 18 століття; і, зрештою,

4) історія українського автономізму кінця 18 — початку 19 століття; — давно вже чекають на свого дослідника.

Ось за цю, хоч і мимовільну пригадку, ми musимо бути вдячні проф. Еджертонові.

⁸³ Див. О. Ohloblyn, „Ukrainian Autonomists of the 1780's and 1790's and Count P. A. Rumyantsev-Zadunaysky“, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.*, Vol. VI, 1958, No 3, 4 (21—22), pp. 1313—1326.

⁸⁴ Див. О. Оглоблин, Люди Старої України, 75—76; П. Митрофановъ, *op. cit.*, 145—147.